

ГЕНЕАЛОГІЯ

Лев ВОЙТОВИЧ

РОДИНА КНЯЗІВ ОСТРОЗЬКИХ

Князі Острозькі — одна з найвідоміших українських князівських родин, представники якої відіграли видатну роль в історії України, Литви і Польщі. Попри досить велику кількість праць, присвячених походженню цієї родини¹, проблема залишається дискусійною. Дискусійним залишається навіть питання про те, до якої династії належали князі Острозькі — Рюриковичів чи Гедиміновичів. Неясні досі й інші питання з історії князів Острозьких.

Острозькі не склали свого родоводу, а їхній багатий архів почасти втрачено, а почасти розкидано по збірках Сангушків, Чарторійських та інших. Фамільна традиція родини, яку зафіксували сучасники — польський геральдист Б. Папроцький (1584), І. Потій (1598), а також близькі до Острозьких З. Копистенський та Г. Смотрицький, виводила князів Острозьких від галицько-волинського короля Данила Романовича. Цю традицію прийняли К. Стадницький, Д. Зубрицький, Г. Власєв, М. Баумгартен та інші. Згідно з узвичаєною схемою, рід князів Острозьких походив від Романа Даниловича, сина Данила Романовича Галицького, який претендував на австрійську спадщину, а потім займав престол Но-

¹ Перлштейн А. Описание города Острога // ЧИОИДР.— 1847.— Кн. 4.— С. 137—142; его же. Несколько слов о княжестве Острогском // Временник МОИДР.— 1852.— Кн. 14.— С. 33—48; Paprocki B. Herby rycerstwa polskiego, zebrane i wydane r. p. 1584 / Wyd. K. J. Turowski.— Kraków, 1858.— S. 448; Максимович М. А. Письма о князях Острожских // Максимович М. Собрание сочинений.— К., 1866.— Т. 1.— С. 1—7; Genealogia domu Ostrogskich.— Wilno, 1871; Rulikowski E., Radziwiński Z. L. Kniaziowie na Ostrogu Ostrogscy.— Kraków, 1880; ejusd. Kniaziowie i szlachta.— Kraków, s. a.— Т. 1.— S. 3—40; Wolff J. Kniaziowie litewsko-ruscy od końca XIV wieku.— Warszawa, 1895.— S. 342; Власєв Г. Происхождение князей Острожских // Записки императорского генеалогического общества.— 1906.— Т. 2.— С. 349—350; Баумгартен Н. А. Вторая галицкая династия // Известие Русского генеалогического общества.— 1909.— Т. 9.— С. 1—53; ejusd. Halich et Ostrog // Orientalia Christiana Periodica.— Roma, 1937.— Т. 3.— P. 164—167; Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga.— Warszawa; Kraków, 1913; Быков Н. П. Князья Острожские и Вольнь.— М., 1915; Пг., 1917; Konieczny F. Jerzy Semenowicz Ostrogski w Nowogrodzie 1458—1459 // Ateneum.— Wilno, 1925.— Т. 3; Puzyna J. Daniło, ks. turowski, ostrogski, chełmski i jego potomstwo // МН.— 1931.— R. 10.— S. 251—274; Lewicki K. Książeta Ostrogscy w służbie Rzeczypospolitej.— Równe, 1938; Войтович Л. В. Генеалогія династії Рюриковичів.— К., 1990.— С. 122—123; його ж. Генеалогія династії Рюриковичів і Гедиміновичів.— К., 1993.— С. 90—92; Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна).— К., 1993.— С. 88—90.

вогрудського князівства. Роман Данилович помер близько 1260 р., ще за життя батька, і, за практикою успадкування, його нащадки втратили право на старший стіл Волинської землі. Тому син Романа Даниловича, Василько, у 1281—1282 рр. тримав Слонімське князівство, яке було уділом Новоградського князівства, тобто володіння свого батька та діда по матері волковиського князя Гліба. На кінець XIII ст. і ці землі відійшли до Литви, отже родина практично втратила свої володіння, а князь Данило Василькович, перший відомий джерелам Острозький, не міг боротися за спадщину Романовичів з огляду на традицію успадкування і через брак ресурсів. Єдиним слабким місцем цієї схеми є те, що зафіксована традиція родини стосується кінця XVI ст., коли Острозькі посідали становище фактично некоронованих “королів Руси” і могли шукати генеалогічного підтвердження своїх претензій. А документального підтвердження того, що князь Данило був сином слонімського князя Василька, джерела не дають.

М. Максимович висунув версію походження Острозьких від туровської гілки Рюриковичів. Він спирався на Київський Печерський пом'яник, у якому предки Острозьких записані як: Георгій, Дмитро, Данило, Федір (в чернецтві Феодосій) і княгиня Варвара, черниця Єлисавета, Василиса, Агафія, черниця Агрипина і т. д. Ототожнивши Георгія з пінським князем Юрієм Володимировичем, який помер 1292 р., дослідник уважав його батьком князя Данила Острозького. Він звернув увагу також на пом'яник Дубенської церкви, у якому згадуються князі Гуровські. Для погодження зі своєю версією, він зробив з них Туровських.

Взагалі-то, пом'яники не досить певні джерела. Вони дійшли до нас переважно у списках XVII—XVIII ст. або їх копіях. У пом'яниках порушено хронологічний порядок князів, хрестильні імена не завжди можна ідентифікувати. Записували в них племінників, зятів, невісток, сватів і дітей від дочок, які могли бути видані за боярина, та інших родичів. Тому членів однієї родини записано серед іншої і т. д. У Дерманському пом'янику зі середини XVII ст. записано, наприклад, аж 131 князя Острозького, 169 князів Луцьких, 112 князів Слуцьких, 66 князів Соломирецьких і 246 імен князів Гольшанських (!). Тут теж за князем Костянтином і королевою Оленою записані князі Георгій та княгиня Варвара. Такий самий Дубенський пом'яник із князями Гуровськими.

Хоча Київський Печерський пом'яник зберігся в оригіналі, а не в пізніх копіях, як більшість інших, виокремити з його переліку імен безперечних князів Острозьких дуже важко*. А проте Ю. Вольф своїм авторитетом підтримав версію М. Максимовича.

Ю. Пузина прийняв цю версію, не вдаючись у її деталі. Не залишаючи в Туровській землі місця для Рюриковичів, він назвав Данила Острозького внуком Наримунта Гедиміновича, який нібито завоював Туровську землю. На думку Ю. Пузини, князь Данило дістав між 1366—1376 рр. від короля Казимира III Холмське князівство і помер у 1376 р.², що не підтверджується ні одним джерелом.

* Після взаємної дискусії на IV конференції геральдистів України у Львові в 1994 р. І. Мицько та автор прийшли до висновку про необхідність публікації і додаткового вивчення Київського Печерського пом'яника із спробою ідентифікувати всі записані в ньому імена.

² Puzyna J. Daniło... — S. 251—254.

Його версію прийняла Н. Яковенко, вважаючи, що легенда про походження Острозьких від короля Данила була складена наприкінці XVI ст., коли ця родина посідала чільне місце серед української еліти і потребувала підкріплення своїх претензій покликанням на походження від Володимира Святого³.

З цими міркуваннями можна було б погодитися, якби версія Ю. Пузини була незаперечною. Але, не маючи документальних доказів, Й. Пузина заперечував традицію Острозьких загальними міркуваннями про втрату Гедиміновичами відчуття родової спільноти, про намагання окремих з них пов'язати свій рід з Рюриковичами, в очах яких вони нібито були нащадками конюха й узурпатора влади. Спекуляції щодо не княжого походження Гедиміна мали місце якраз у Польщі та Московській державі — політичних суперниках Великого князівства Литовського. В українських і білоруських землях Гедиміновичі посідали елітарне становище і гордились своїм походженням. Князі Вишневецькі, Санґушки, Корецькі та Збараські теж належали до української політичної еліти, але вони ніколи не пробували доводити своє походження від Рюриковичів. Наївними виглядають і розмірковування про те, що нібито через брак документів у княжих архівах у XVI ст. в Острозі вже не пам'ятали походження князів Острозьких. Кожна княжа родина добре знала свого родоначальника. Нікому з дослідників не вдалося документально довести помилковість родовідної традиції родини, князівське походження якої не викликає сумнівів. Тому ми віддаємо перевагу традиції князівської родини перед припущеннями дослідників, якщо ці припущення не спираються на документи.

Сам Ю. Пузина розумів слабкість аргументації й щодо релігійної належності князів. У XVI ст. православними залишалися і Рюриковичі, і Гедиміновичі. Тому він звернувся до дослідження гербових елементів. Але це дослідження теж не дає підстав для зарахування Острозьких до Гедиміновичів. Гербові знаки, які він досліджував, схожі на модифікації тризуба, і не відомо хто, коли і від кого їх запозичив. Лише Погоня може вказувати на безперечну належність до Гедиміновичів, тоді як Колона могла бути різновидом Тризуба, запозиченням від руських князів. Ці проблеми теж потребують додаткового вивчення. На вразливі місця в аргументації Ю. Пузини вказували ще З. Радзімінський, А. Прохазка та В. Семкович.

З. Радзімінський, аналізуючи походження Острозьких, прийшов до висновку, що немає ніяких підстав залічувати їх до Гедиміновичів. Правда, він не зараховував їх і до Рюриковичів, вважаючи цю князівську родину нащадками незнаних конунгів вікінгів, які прийшли на Волинь у часи Рюрика⁴. Фантастичність такої версії очевидна.

Острозький уділ належав до Волині. Турово-пінські князі ним володіти не могли. Лише після 1340 р., коли агресія Польщі та Угорщини стала реальністю, Любарт Гедимінович почав на васальному праві роздавати лени дрібним литовським князям, щоб залучити їхні дружини до боротьби з агресорами. До того часу в цьому не було потреби. А князя Данила вже у 1340 р. згадано в писемних джерелах поряд з Дмитром Дедьком,

³ Яковенко Н. Українська шляхта... — С. 88—90, 275—277.

⁴ Rulikowski E., Radziński Z. L' Kniaziowie i szlachta. — S. 39—40.

який іменем Любарта управляв Галицькою землею. Острозький уділ міг отримати ще батько Данила від короля Юрія.

Відомо також, що кожна гілка княжих династій переважно давала своїм нащадкам імена дідів і прадідів. Для туровських князів імена — Данило, Василько, Федір і Роман зовсім не характерні. Вони характерні якраз для князів з династії волинських Мономаховичів.

І. Мицько люб'язно звернув нашу увагу на Холмський пом'яник. Сама пам'ятка втрачена. Близько 1720-х рр. греко-католицький митрополит Лев Кішка вніс виписку з пом'яника, яка стосувалася князівських і магнатських родин, до свого рукопису (с. 287), датуючи пам'ятку близько 1650 р. Рукопис Л. Кішки загубився між двома світовими війнами, але згаданий фрагмент наведено в А. Петрушевича: "De domo Ostrosiorum: Anna religiosa et filius ejus Patritius Olgimantorum Ozarius Skimnik Eufhemius Basilius"⁵.

Ми пропонували своє прочитання оригіналу, виходячи з можливості помилки при кількарязових переписуваннях: "З дому Острозьких благочестива Анна і сини її отчичі Ольгімантовичі: Азарій Схимник, Євфимій, Василь".

На перший погляд, звідси могло випливати, що Острозькі були гілкою Ольгімантовичів-Гольшанських. Але тоді їх поява на Волині в першій половині XIV ст. була б загадковою. Окрім того, відома королівська грамота князю К. І. Острозькому від 18 червня 1511 р. на Степань з волостю (Литовська метрика, 194, с. 740), у якій сказано, що король має право відняти у спадкоємців князя Ю. І. Гольшанського-Дубровицького даровизну свого батька і передати її іншому державцю у вічне володіння. Якби Острозькі були відгалуженням Гольшанських, то текст грамоти не мав би сенсу, адже вони виступали б спадкоємцями останніх. Але Анна, згадана у пом'янику, могла бути дочкою князя Данила Острозького і сестрою Юрія Даниловича, які княжили у Холмі. Тоді цілком зрозумілим був її даток у родинному Холмі, де був похований і князь Роман Данилович, від якого, згідно з традицією, походили Острозькі. Зрозуміло було б також, чому Острозьких згадано у пом'янику перед іншими. Річ тут не тільки у хронології пожертвувань на монастир, а й у повазі до родини, представники якої були холмськими князями. Напевно і Азарій Схимник був причетний до цього монастиря. Цілком можливо, що всі четверо поховані в Холмі. Гольшанські могли заслужити на таку пошану в Холмі: запис в пом'янику попереду всіх інших родин — лише завдяки тому, що їхня мати була з родини Острозьких⁶.

І. Мицько запропонував свою версію прочитання фрагмента, виходячи з того, що при переписуванні могло бути пропущене "de domo" перед "Olgimantorum": "De domo Ostrosiorum: Anna religiosa et filius ejus Patritius De domo Olgimantorum: Ozarius Skimnik, Eufhemius, Basilius" (З дому Острозьких: благочестива Анна і син її Патрикій, з дому Ольгімантовичів: Азарій Схимник, Євфимій, Василь).

Ця версія ближча до оригіналу, краще мотивована за нашу ("filius" — "син", легше при переписуванні пропустити фразу, ніж змінити слово)

⁵ Петрушевич А. Сводная Галицко-Русская летопись с 1600 по 1700 г.— Львов, 1874.— С. 589.

⁶ Войтович Л. В. Генеалогія династії Рюриковичів і Гедиміновичів.— С. 90.

і добре вписується в контекст всього переліку княжих родин. З неї випливає, що Анна з роду Острозьких була дружиною пінського князя Наримунта Гедиміновича і матір'ю його наймолодшого сина хотимського і карачевського князя Патрикія, який у 1408 р. виїхав із Свидригайлом Ольгердовичем до Москви і від якого пішли князі Патрикееви, Булгакови, Голиціни, Куракіни, Щенятеви, Хованські та Корецькі. Ю. Пузина помилково вважав, що Патрикій Наримунтович помер у 1397 р., а у Москву виїхав його внук Патрикій Олександрович, нібито не відомий московським родоводам, але його версія не підкріплена ніякими документами⁷.

Отже, таке прочитання фрагмента Холмського пом'яника практично виключає походження Острозьких від Наримунтовичів, тобто версію Ю. Пузини. Якщо Анна з Острозьких була дружиною Наримунта, то Острозькі не могли бути його нащадками. Можна, отже, не сумніватися, що вони були Рюриковичами.

Залишається відкритим питання про те, до якої гілки Рюриковичів належали Острозькі: до туровських Ізяславичів чи до волинських Мономаховичів. Тобто що є ближчим до істини: гіпотеза М. Максимовича чи родинна традиція Острозьких?

Через шлюб з Анною Наримунт міг отримати Пінське князівство (чи володів він Туровським князівством точно не відомо). Але якщо Анна походила з Острозьких, а вони були туровськими Ізяславичами, то при живих її братах чи племінниках Наримунт міг би успадкувати Пінське князівство тільки через порушення практики успадкування. Це могло б статися у тому разі, якби Анна першим шлюбом була одружена з останнім пінським князем з туровських Рюриковичів. Я. Вернер у "Геналогії Ягеллонів" назвав дружину Наримунта дочкою володаря Тавриди. Не відомо, якими джерелами він користувався. Можливо, що йшлося про іншу дружину Наримунта. У 1345 р. він підтримав Свнута Гедиміновича проти Ольгерда і Кейстута, через що був змушений якийсь час перебувати в Орді, можливо у Криму, де міг одружитися з дочкою одного з Чингізидів. Це могло б означати, що Анна померла або пішла в черниці до 1345 р.

Отже, цілком вірогідним є припущення про те, що Анна була дочкою князя Василька Романовича, першого князя Острозького, який після втрати Слонімського князівства дістав від короля Юрія на початку XIV ст. невеликий уділ з центром у Острозі. Десь у середині 1320-х рр. або на початку 1330-х рр. Анна Васильківна могла бути видана за останнього пінського князя з династії туровських Ізяславичів. Цей шлюб був бездітний. По смерті свого першого чоловіка наприкінці 1330-х рр. княгиня могла вийти вдруге за Наримунта-Гліба Гедиміновича, який таким чином закріпив за собою і своїми нащадками пінський престол. Анна, напевно, не була першою дружиною Наримунта, бо у пом'янику названо лише одного наймолодшого сина Наримунта — Патрикія, який народився між 1340—1345 рр. До 1345 р. Анна Васильківна померла або прийняла чернецтво у Холмі. Це могло бути пов'язане з втечею самого Наримунта в Орду у 1345 р., під час боротьби за владу між синами Гедиміна.

⁷ Puzyna J. Narymunt Gedyminowicz // МН.— 1930.— N 3.— S. 35—36; e j u s d. Potomstwo Narymunta Gedyminowicza // Ibid.— 1931.— N 5.— S. 107—109.

Немає певних відомостей про те, як Наримунт Гедимінович зайняв пінський престол. Це могло статися під натиском самого Гедиміна. У такому разі шлюб з Анною лише закріпив угоду Литви з місцевою елітою, яка мусила поступитися Пінським князівством. Це могло б означати, що версія М. Максимовича правильна. Але ще треба пояснити, як князь Данило Острозький з'явився на Волині у 1340 р.

Анна, дружина Наримунта, напевно, була старшою сестрою князя Данила. Їхнім батьком міг бути пінський князь Юрій Володимирович або слонімський, а пізніше острозький князь Василько Романович, який народився близько 1256—1260 рр. і помер десь на початку XIV ст.

Як уже зазначалося, князя Данила вперше згадано в джерелах під 1340 р., коли він разом з Дмитром Дедьком привів ординську допомогу⁸. Польський хроніст М. Кромер називає його Daniele Ostrogio, однак Ян з Чарнкова, а за ним Я. Длугош та М. Бельський — Данилом з Острова⁹. Це відразу поставило під сумнів тотожність Данила з Острова із князем Данилом Острозьким. Указувалось на Острів біля Перемишля, звідки міг походити боярин Данило. Але тут варто звернути увагу на те, що в 1340 р. владу Любарта визнали і Волинська, і Галицька землі, тому логічніше було бачити на чолі війська лідерів галицької та волинської еліт. Крім того, у привілеях на Острог синові князя Данила — Федору, наданих у 1386, 1390 та 1393 рр., визнано заслуги його предків і підтверджено дідичні права на Острог¹⁰. А в документі від 6 лютого 1393 р. стоїть підпис князя "Fedorio de Ostrow", що можна розцінювати як помилку, котрої припустився Ян з Чарнкова, бо вже в іншому документі від 19 червня 1403 р. стоїть: "Teodorio Danielis de Ostrog" разом з князівським титулом¹¹. Це дає підстави твердити, що князь Данило, вірогідно, вже у 1340 р. володів Острозьким уділом. У такому разі, він мав дістати цей уділ у спадщину від батька.

Тому нам здається передчасним беззастережно відкидати традицію князів Острозьких, яка вважала їхнім родоначальником внука Данила Галицького — Василька Романовича. Можливо, дослідження Київського Печерського пом'яника дозволить з цього приводу сказати щось більше.

У 1366 р. князь Данило разом з Любартом Гедиміновичем підписав угоду з польським королем¹². Отже, немає сумніву в тому, що він залишився васалом Любарта і після того, як Юрій Наримунтович присягнув польському королю, а Корятовичі відійшли від боротьби. Відома грамота князя Юрія Холмського церкві Пресвятої Богоматері у Холмі, яку дають 1376 р.: "Се я, Юрій Холмський, син Данила Холмського..."¹³ На

⁸ Шараневич И. История Галицко-Володимирской Руси...— Львов, 1863.— С. 158—159.

⁹ Kromeri M. De origine et rebus gestis Polonorum.— Basiliae, 1568.— Lib. 9.— P. 206; Monumenta Poloniae Historica. Pomniki dziejowe Polski.— Kraków, 1876.— T. 2.— S. 621; Długoski J. Historiae Poloniae.— Kraków, 1873.— T. 3—4, lib. 9.— P. 213.

¹⁰ Rulikowski W., Radzimirski Z. L. Kniaziowie i szlachta.— S. 23—30.

¹¹ Źródła do dziejów Polskich Mich. Grabowskiego i Alex. Przewdzkiego.— Wilno, 1843—1844.— T. 1—2.— S. 150; Codex epistolaris saeculi decimi quinti Augusti Sokolowski et Josephi Szujski.— Cracoviae, 1876.— Ps. 1.— P. 23—24.

¹² Monumenta Poloniae Historica. Pomniki dziejowe Polski.— Kraków, 1878.— T. 3.— S. 665—680.

¹³ Зубрицкий Д. История древнего Галицко-Русского княжества.— Львов, 1855.— Ч. 3.— С. 266; оригінал: Российская государственная библиотека, ф. 256 (Гумянец), Евангелие XIV в., № 106, л. 4—11.

підставі цієї грамоти К. Стадницький та Ю. Вольф вважали Юрія і Данила холмськими князями, васалами Любарта. Сумніви щодо автентичності грамоти не підкріплено поважними аргументами. Холмське князівство Данилові Васильковичу міг надати його сюзерен Любарт Гедимінович десь між 1352 і 1366 рр., ближче до першої дати. За миром 1366 р., князь Данило, який залишився васалом Любарта, міг його втратити на користь белзького князя Юрія Наримунтовича, який на той час став польським васалом, про що згадували М. Грушевський та інші. І вже після 1370 р. це князівство той же Любарт Гедимінович міг повернути його сину Юрієві. А отже, князь Данило Василькович помер між 1366—1370 рр.

Другий син Данила, Михайло, згадується вперше під 1386 р. Разом з братом Дмитром він загинув у 1399 р. в битві на Ворсклі¹⁴. Ці князі мали якісь уділи на Волині, локалізувати які навряд чи можливо.

Наймолодший син Федір успадкував Острог. У момент смерти батька був ще дитиною, і опіка над ним була доручена сюзеренові Волині — Любарту Гедиміновичу, а по смерті останнього перейшла до його сина Федора Любартовича. Близько 1385—1386 рр. була видана грамота про закінчення цієї опіки: “Се азъ кн/а/зъ великий Федот, з братом своим Лазаром і Семеном і зъ маткою своею Ольгою, дали есмо грамоту на том кн/а/зю Федоръ Даньлевичу, штож нам не Ѹступатиса Ѹ его отчизну и Ѹ его служебныє, и по его животе што дасть церквам. и кому нѣшто дасть, нам в то не вступатиса, а кто на тоє поступить, тот Ѹвѣдаетса с нами перед Богомъ и зъ его дѸшею”¹⁵. Свого часу, виходячи з того, що Семен та Лазар Любартовичі джерелам неznані, а із синів Любарта Гедиміновича впевнено можна говорити лише про існування лише Федора, Дмитра, а можливо, ще й Івана Любартовича, згаданого у Любецькому пом’янику, ми ототожнювали князя Федора з Федором Корятовичем. На той час він був уже сюзереном Поділля, тож міг мати такий титул. У нього був брат Семен, який загинув у 1399 р. на р. Ворсклі. Другого брата, Гліба, названо в Супральському літопису Левом. Можливо, Лазар — хрестильне ім’я Лева, а Гліба Корятовича просто не було. Корятовичі допомагали Любартові у війні проти Польщі й мали володіння у Східній Волині. Потім вони відокремились від нього і розширили своє князівство за рахунок східної частини Галицької землі та Поділля. Острозьке князівство могло таким чином потрапити під їхній вплив¹⁶. Але тепер ми схиляємося до загальноприйнятої версії, за якою грамоту Федорові Даниловичу надав тодішній сюзерен Волині князь Федір Любартович, причому не без тиску Ягайла Ольгердовича, який провадив політику ліквідації Волинського князівства. Не випадково, що Федір Любартович незабаром був змушений емігрувати з Волині, а острозький князь присягнув королю Владиславові Ягайлу й дістав намісництво в Луцьку, а потім підтвердження на свої володіння з центром в Острозі, причому князь зобов’язувався виконувати ту саму службу, яку ніс при “володимирському найяснішому князеві покійному Любартові”, що свідчить про те, що князь Федір Острозький був васалом Любарта, а отже, і про те, що грамоту надав Федір Любартович.

¹⁴ Wolff J. Kniazowie...— S. 276.

¹⁵ Archivum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie wydane nakładem właściciela pod kierownictwem Z. L. Radziwińskiego przy współudziale P. Skobielskiego i B. Gorczaaka.— Łwów, 1887.— T. 1.— S. 8.

¹⁶ Войтович Л. В. Генеалогія династії Рюриковичів і Гедиміновичів.— С. 170—171.

У привілеї від 18 грудня 1390 р. Федір Данилович титулується князем Острога, Заславля і Бродова. За грамотою від 8 квітня 1385 р. село Бродово подарував князеві Федору Даниловичу Чюрило Бродовський як посаг за дочкою Агафією, яка вийшла за князя¹⁷. 4 грудня 1386 р. датований ще один привілей від імени Владислава Ягайла і Вітовта, у якому серед володінь Федора Даниловича згадуються і Корець, Крупа та інші місцевості¹⁸. В автентичності цієї грамоти справедливо сумнівався З. Радзімінський. Грамоту надано від імени Ягайла і Вітовта. У 1386 р. Вітовт не міг бути сюзереном Федора Острозького. Після того як Федір Любартович втратив Луцьке князівство, Ягайло призначив туди намісником сандомирського воєводу Креслава з Курозвонок. Того ж року луцьким воєводою і намісником князівства був призначений Федір Острозький. Лише у 1388 р. король, за словами Вітовта, передав йому Луцьке і Володимирське князівства, але так і не видав відповідної грамоти¹⁹. У 1389—1392 рр. до угоди в Острозі Вітовт Кейстutowич очолював боротьбу тих князів, які противилися здійсненню умов Кревської унії. У той період Федір Острозький залишався намісником короля в Луцьку.

Федір Данилович брав участь у гуситських війнах у Чехії, виступаючи сподвижником Сигізмунда Корибутовича. Пізніше князь Федір підтримав Свидригайла Ольгердовича і був одним з найближчих його однодумців. Така діяльність князя Федора Даниловича не задовольняла польських дослідників. Уже З. Радзімінський звертав увагу на лояльність Федора Даниловича до королівської влади в період витіснення Федора Любартовича з Волині. Тому було висловлено здогад, що Федір Данилович помер до 1410 р., а проти короля воював його син Федір. Цю версію, зрозуміло, обстоювали Ю. Пузина та інші. Син Федора Даниловича, Федір-Вацлав, який залишився у Чехії, був названий внуком Федора Даниловича. Цю версію прийнято без застереження в таблицах В. Дворжачека та Н. Яковенко. Тим часом, якщо взяти до уваги дату шлюбу Федора Даниловича і грамоту про звільнення від опіки, то можна стверджувати, що він народився не раніше як 1365 р., тобто у 1410 р. йому було лише 44 роки. На підставі Київського Печерського пом'яника М. Максимович твердив, що Федір Данилович прийняв чернецтво під іменем Феодосія. З цим погоджувався і Ю. Вольф. У 44 роки рицарі й політики не приймають чернецтва. Куди логічніше виглядає такий крок після 1437 р., тобто після 70 років і в час репресій проти прихильників Свидригайла.

Ю. Пузина до Острозьких залучив ще й князя Олександра Четвертню, який згадується в документі 1388 р. і який був першим, з відомих джерелам, князів Четвертинських²⁰. Традиція князів Четвертинських і розміщення їхніх володінь говорять за те, що ця родина походить з династії туrowsьких Ізяславичів, — це приймали і Ю. Вольф, і М. Баумгартен. Отже, тут польський дослідник суперечить сам собі, бо за його версією Острозькі — Гедиміновичі. Що стосується можливих родинних зв'язків

¹⁷ Archivum...— Т. 1.— С. 2.

¹⁸ Ibid.— С. 11.

¹⁹ Шабульдо Ф. М. Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского.— К., 1987.— С. 99.

²⁰ Archivum...— Т. 1.— С. 11, Puzyna J. Daniło...— С. 254.

Четвертинських з Острозькими, то ні перші, ні другі на такі не претендували, що мусило б мати місце, особливо після вигасання Острозьких та їхньої бічної гілки — Заславських. Найдавніший герб Четвертинських з печаток XV ст. теж нагадує стилізацію під новітні польські герби давніх князівських тамг, створених на базі Тризуба. Ці знаки далекі не лише від Погоні, а й навіть від Колони.

Судячи з віку, сестрою Юрія, Михайла, Дмитра і Федора Даниловичів була Анастасія Острозька, дружина князя Івана Глинського, який помер після 1399 р.

У наступному поколінні родини відомі лише потомки Юрія та Федора Даниловичів. За уже згадуваною грамотою, син Юрія, Семен, помер у 1376 р. Другий син, Іван, загинув у битві на Ворсклі 1399 р. Можна вважати, що старша гілка родини з його смертю обірвалася.

Дітьми Федора вважаються Дашко, Андрушко, Митько, Федір, Василь, Анастасія та Феодора-Анна.

Дашко Федорович, без сумніву, був старшим сином Федора Даниловича. У 1412—1415 рр. він перебував при королівському дворі, можливо, як почесний заложник. Уже в 1418 р. цей князь допоміг Свидригайлу Ольгердовичу звільнитися з ув'язнення у Кременецькому замку. Дашко Федорович помер, напевно, при житті батька — після 1420 р., не залишивши потомства.

Серед слуг Владислава Ягеллончика у 1435 р. згадується Андрушко Федорович, якого деякі дослідники зачисляють до Острозьких. Документи підстав для цього не дають. Острозькі не були такими вірними слугами королів, як їх представляли З. Радзімінський та Ю. Пузина. Батько та старший брат Андрушка Острозького були палкими прихильниками Свидригайла, тому малоімовірною була б поява його при польському королівському дворі. Це скоріше син Федора Любартовича, якому за лояльність повернули у 1434 р. Володимирське князівство.

Ю. Пузина висунув версію щодо належності до Острозьких Митька з Кураша, яка теж бездоказова²¹. Кураш лежав у землях Любартовичів, тому і здогадка З. Радзімінського, який вважав Митька нащадком Федора Любартовича, нам здається більш мотивованою²².

Федором Федоровичем ми вважаємо Вацлава-Фредеріка, який народився у Чехії після 1422 р. і востаннє згаданий у 1459 р. як гетьман у війську Младванка з Рахманова²³.

Острозьке князівство успадкував середній син Василь. Напевно, що Василь був молодший за Дашка, але старший за Федора-Вацлава, який залишився у Чехії. Близько 1428 р. він одружився з Ганкою (Агафією), дочкою князя Івана (Яська) Ямонтовича-Подберезького²⁴. Ямонтовичі походили з удільних литовських князів і доводились якоюсь родиною Гедиміновичам, зокрема Віговту. Василь Федорович помер між 1446—1450 рр.

²¹ Puzyna J. Danilo...— S. 256—258.

²² Radziwiński Z. L. Monografia xx. Sanguszków oraz innych potomków Lubarta-Fedora Olgierdowicza ks. Ratnieńskiego.— Lwów, 1906.— T. 1.— S. 28—38.

²³ Polski słownik biograficzny.— Kraków, 1938.— T. 4.— S. 382.

²⁴ Archivum...— T. 1.— S. 29.

Анастасія Острозька, видана за князя Івана Семеновича Путятича-Друцького, судячи з віку, була дочкою Федора Даниловича. А от належність до Острозьких Феодори-Анни, яка нібито перейшла в католицизм, щоб вийти за Яська з Мельштина, сина відомого польського воеводи, якому Вітовт передав Подільське князівство, сумнівна. Спитко з Мельштина загинув у 1399 р. на Ворсклі. Він приєднався до литовського війська, можливо, навіть як васал великого князя литовського. В окремих джерелах він названий князем, оскільки Подільське князівство юридично було ліквідоване лише десь в середині 1430-х рр. і перетворене на воєводство. Тож, з огляду на претензії Острозьких на Поділля, зокрема князя Федора, чи потрібним був для них зв'язок з сином подільського намісника, що заступив місце прогнаних подільських князів? В. Дворжачек, який спеціально займався генеалогією Мельштинських, залишив це питання відкритим, вважаючи походження дружини Яна з Мельштина — Анни, яка померла після 1430 р., незнаним²⁵.

Князь Василь Федорович мав двох синів — Івана та Юрія і дочку Агрипину чи Катерину. Дочка тричі виходила заміж за нетитулованих вельмож Івана Кгойчевича, Михайла Нацовича та Войтеха Яновича. Старший син Іван успадкував Острозьке князівство (між 1446—1450 — після 1465). Молодшому Юрію було виділено Заславське князівство. Давній Заслав нині називається Новоградом-Волинським. Від Юрія Васильовича пішли князі Заславські.

Іван Васильович був одружений з дочкою князя Івана Бельського. Від цього шлюбу народились дочка Марія та сини Михайло і Костянтин. Марія згадується в документі 1506 р. як дружина князя Андрія Олександровича Сангушка. Михайло Іванович помер у 1501 р. Він дістав Острозьке князівство після 1465 р. і володів ним до самої смерті. У 1500—1501 рр. він був також старостою луцьким і маршалком Волинської землі, тобто фактично очолював конфедерацію волинських удільних князівств, залежних від великих князів литовських.

Піднесення роду, яке розпочав Михайло Іванович, продовжив його молодший брат Костянтин (близько 1460—1530), один з найвидатніших литовських полководців²⁶. Цей князь був брацлавським і вінницьким намісником (1497—1500, 1507—1516, 1518—1530), луцьким старостою і маршалком Волинської землі (1507—1522), віленським каштеляном (1511—1522), троцьким воєводою (1522—1530) і великим гетьманом литовським (з 1497). Він зумів вирватись з московського полону і здобув кілька великих перемог, серед яких блискуча перемога під Оршею (1514). Завдяки наділенню з державної скарбниці, посагу обох дружин — княгині Тетяни Семенівни Гольшанської та княгині Олени Семенівни Слуцької, а також купівлі володіння Острозьких зросли більш ніж удвоє і значно перевершили родове Острозьке князівство. Тетяна Гольшанська померла у 1522 р. Від неї до Острозьких перейшли майже всі волинські володіння Гольшанських. Велику частину Степанського князівства К. І. Острозькому передав король. Таким чином Острозькі стали наймогутнішою князівською родиною на українських землях. За підрахунками Н. Яковенко,

²⁵ Dworzaczek W. Genealogia.— Warszawa, 1959.— Tabl. 97.

²⁶ Бібліографію про К. І. Острозького див.: Polski słownik biograficzny.— Wrocław etc., 1980.— Т. 25.— S. 321.

вони мали не менше як 60 тисяч підданців і були зобов'язані виставляти 426 вершників до литовського війська²⁷.

У 1522 р. король підтвердив князю К. І. Острозькому статус удільного володаря, надавши привілей печатки на червоному воску "бачачи на його милості знаменитий і високий дім княжий".

Наступні покоління Острозьких досить добре вивчено, проте в їхній генеалогії є ще одна загадка. Це князь Роман, який загинув у 1516 р. Його згадує Острозький літописець, а також відомий польський письменник першої половини XVII ст. Ш. Старовольський у біографіях сарматських полководців²⁸. Обидва джерела мали б бути добре інформованими. За ними, князь Роман був небожем Костянтина, Ш. Старовольський називає його батьком князя Федора, з інших джерел невідомого. Якщо Роман був небожем Костянтина Івановича, то це означало б, що він міг бути лише сином Михайла Івановича. Якщо ж Роман був небожем Костянтина Костянтиновича, то він був сином Іллі Костянтиновича. Останнє було б можливе тільки тоді, коли б Ілля народився близько 1480 р. і до Беати Костелецької мав незнану з імени дружину. Нам здався можливим другий варіант²⁹, однак, ще раз проаналізувавши всі документи, пов'язані з життям князя Іллі Костянтиновича, ми прийшли до висновку, що така можливість практично виключена. Якщо існував князь Роман Острозький, то він був сином Михайла Івановича.

Від першої дружини князь Костянтин Іванович мав сина Іллю. Ілля Костянтинович (1510—1539) тримав Острозьке князівство та інші володіння родини з 1530 р. Він також був брацлавським і вінницьким намісником. Його загадкова смерть невдовзі після весілля з Беатою Костелецькою, яка, правдоподібно, була позашлюбною донькою короля Сигізмунда Старого, — ще одна загадка родини Острозьких. Ця смерть поставила могутність роду на грань катастрофи. Перш за все, почалася боротьба за руку єдиної доньки Іллі та Беати — Гальшки, яка народилася вже після смерті батька. Загинули обидва мужі Гальшки — князі Дмитро Сангушко та Семен Слуцький, причому другого вбив у церкві у Львові ще один претендент на шлюб з Гальшкою — Лукаш Гурко. Мати Гальшки пропонувала Гурці величезний викуп, але за його спиною стояв уряд, який боявся об'єднання двох могутніх князівських родин, одна з яких мала права на Київ, а друга походила від Данила Галицького. Гальшку фактично ув'язнив Лукаш Гурко, який вважався її мужем. Лише у 1574 р. напівбожевільна княгиня була відправлена в Дубно до свого дядька Костянтина, де померла у 1582 р.³⁰ Сама Беата Костелецька-Острозька вдруге вийшла заміж за серадзького воєводу А. Ласького, і частина володінь князів Острозьких з Острогом перейшли на певний час до нього.

Від другої дружини Костянтин Іванович мав сина Василя (1526—1608) та дочку Софію, згадану у 1531 р., яка, напевно, померла дитиною. Спроба князя Василя Костянтиновича, який прийняв княже ім'я Костянтин, відродити Острозьке князівство в нових умовах і в кордонах батьківських

²⁷ Яковенко Н. М. Українська шляхта. — С. 91.

²⁸ Див.: Бевзо О. А. Львівський літопис і Острозький літописець. — К., 1970. — С. 125; Starowolskiego S. Wojownicy sarmaccy. — Warszawa, 1978. — S. 188—189.

²⁹ Войтович Л. В. Генеалогія династій Рюриковичів і Гедиміновичів. — С. 92.

³⁰ Шараневич И. Гальшка Острожская // Исторические исследования. — Львов, 1880.

володінь не могла мати успіху. Князь Василь-Костянтин намагався провадити власну політику, тримав себе як ленний володар, зумів зібрати майже всі володіння родини і навіть збільшити їх, перш за все за рахунок галицьких і малопольських володінь магнатської родини Тарнавських, єдиною спадкоємницею яких була його дружина Софія Тарнавська. Уряд не пішов на відверту конфронтацію з некоронованим “королем” Руси, але зробив усе, щоб його спадкоємці відмовились від такої ідеї³¹.

Василь-Костянтин та Софія з Тарнавських мали двох дочок Єлисавету та Катерину і трьох синів: Януша, Костянтина і Олександра. Єлисавета померла у 1599 р. Її першим мужем був відомий магнат Ян Кішка, по смерті якого вона вийшла за вдівця по молодшій сестрі Катерині — князя Криштофа Радзівіла. Катерина (1579) була першою дружиною К. Радзівіла. Костянтин Олександрович Острозький (1588) займав уряди володимирського (з 1579) та переяславського (з 1585) старост. Він був одружений з Олександрою Тишкевич і нащадків не залишив. Величезні володіння Острозьких були розділені у 1603 р. між Янушем та Олександром³². Брати були у всьому різні. Януш був католиком і вважав себе одним з перших сановників Речі Посполитої; Олександр залишався православним і йому імпонувала програма батька. Брати ненавиділи один одного і готові були воювати за батьківський спадок.

Януш Васильович Острозький (1554—1620) займав високі уряди волинського воеводи (1585—1593) та краківського каштеляна (з 1593), а крім того, був старостою білоцерківським, богуславським, черкаським, канівським і переяславським. Щоб уникнути розпаду родинних володінь, а також щоб вони не перейшли до небожів, князь Януш Острозький заклав т. зв. Ординацію, яка пережила самих князів Острозьких.

Януш Острозький був одружений тричі: з 1582 р. із Сюзанною Середі (1566—1596), з 1597 р. — з Катериною Любомирською та з 1612 р. — з Теофілою Тарло (близько 1595—1635). Від першого шлюбу в нього були дві дочки. Старша Елеонора (1618) була одружена з Ієронімом Язловецьким, по смерті якого вийшла за князя Яна Радзівіла. Друга дочка Єфросинія (+ 1628) була одружена з князем Олександром Заславським. Від Теофіли Тарло народився хлопчик Ян Володимир, який помер близько 1617—1618 рр.

Ординація Острозьких (24 міста і близько 600 сіл) була затверджена сеймом у 1609 р. як неподільне майоратне володіння. З неї мало бути виставлено 300 піших воїнів. Крім того, на її землях перебувало близько шести тисяч шляхтичів-ленників, зобов'язаних служити ординату³³. Згідно із заповітом Януша, ординація перейшла до дітей його зятя і дочки. По вигасненню родини Заславських, які отримали право використовувати герб і військові регалії Острозьких, Ординація мала перейти до рицарів Мальтійського ордену. Із смертю Олександра-Януша Заславського у 1673 р. вигасла і ця князівська родина. Але Ординація так і не перейшла

³¹ Бібліографію про В.-К. Острозького див.: Мицько І. З. Матеріали до історії Острозької академії.— К., 1990.

³² Ковальский Н. П. Акт 1603 года раздела владений князей Острожских как исторический источник // Вопросы отечественной историографии и источниковедения.— Днепропетровск, 1975.— Вып. 2.— С. 116—128.

³³ Яковенко Н. М. Українська шляхта...— С. 93—94.

до мальгійських рицарів. Її захопили родичі Заславських — князі Любомирські.

Олександр Васильович Острозький (1571—1603) помер незабаром по розподілі володінь. Він займав уряд волинського воєводи з 1593 р. Його раптова смерть у розквіті сил теж належить до загадок родини Острозьких. Історики підозрювали католицький табір, однак слід звернути увагу на те, що майже всі його діти стали католиками. Від шлюбу з Анною Костчанкою в Олександра було п'ять синів та три дочки. Найстарший із синів, Олександр, помер у 1607 р., Адам-Костянтин — у 1618 р., Януш — у 1619 р., Криштоф — у 1606 р., Василь — у 1605 р. Жоден з них не мав потомків. Раптові смерті Адама-Костянтина і Януша теж досить загадкові, хоча якихось свідчень про отруєння або щось подібне немає. Софія (+ 1622) була дружиною Станіслава Любомирського, Анна-Алоїза (+ 1654) — відомого полководця Яна-Кароля Ходкевича, Катерина (+ 1642) — Томаша Замойського. Жодна з них не мала дітей, і їхні володіння перейшли до родини з боку чоловіків. Остання з Острозьких, Анна-Алоїза, була фанатичною католичкою і зажила недоброї слави переслідуваннями православних і руйнацією установ, закладених дідом і батьком, в тому числі й славетної Острозької академії³⁴.

Lev VOITOVYCH

THE PRINCE OSTROZ'KYIS FAMILY

A few versions of the family descent of the princes of Ostroh, dating as far back as the 13th century, are presented. The author believes that the family was related to the Romanovych dynasty of Halychyna and Volyn' princes. It is suggested that the first ancestor of the Ostroz'kyis may have been Roman Danylovych, Prince of Novhorod. Yet the focus of the article is the genealogy of Kostiantyn Ostroz'kyi and his descendants in the 17th century.

³⁴ Левицкий О. Анна Алоиза Острожская // Киевская старина.— 1883.— Т. 7, ноябрь.— С. 329—373.